

Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi¹

¹ Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi, 2001 yılında Prof. Dr. Pulat Otkan'ın danışmanlığında yazdığım Lisans Bitirme Ödevimden üretilmiştir. Edisyondan geçirilmiş bu bölüm 16 yıldır derslerimde anlattığım konuya giriş mahiyetindedir, o nedenle atıf ve alıntılar bilinçli olarak çıkarılmıştır.

Budizm ve Orta Asya

Budizm, M.Ö 5. ve 6. yüzyıllarda yaşamış Hintli bir asilzadenin fikir ve uygulamalarına dayanmaktadır. Asıl adı Gautama Sakyamuni olan Buda (Buddha), Himayaların eteklerinde küçük bir beylikte, şehzade olarak dünyaya gelmiş ve içine doğduğu sınıfın ayrıcalıklarıyla zenginlik içinde büyümüştür. Ama genç yaşta akrabalarından farklı bir yol tutarak üst sınıfın duyuşal hazlarından uzaklaşan Gautama, sarayın güvenli ve rahat yaşantısını terk edip inançlı bir keşiş olmayı tercih etmiştir. Yıllar süren çileci bir yaşamdan sonra 35 yaşında 'aydınlanmaya ulaşmış' ve o günden sonra Buddha² olarak anılmıştır. Yaşamının geri kalan 45 yılını, takipçilerine ders vererek geçirmiş ve 80 yaşındayken hayata gözlerini yummuştur.

Bütün tarihsel kişilikler gibi Buda da yaşadığı coğrafya ve kültürün nesnel koşullarının bir sonucudur. Onun yaşadığı çağda Hintliler, hali hazırda oldukça karmaşık bir din düşüncesiyle yüksek bir uygarlığa sahiptiler. Bu dönemde kimi Hintli bilgiler kurtuluşa veya ruhun özgürlüğüne kavuşmasına, ancak Vedalarda, yani Hinduların kutsal kitaplarında tarif edilen ritüellerde öngörüldüğü gibi, kurallara sıkı sıkıya bağlı kalarak ve ritüelleri ciddiyetle uygulayarak ulaşabileceğini öne sürmüşlerdir. Hatta harfiyen yerine getirilerek ayinlerin yaratacağı sihirli gücün, Tanrıları insanların arzuları doğrultusunda hareket etmeye sevk edeceğini söylemişlerdi. Kimileriye tefekkür ve düşünce yoluyla zihnin serbest bırakılmasının, insanı kurtuluşa kavuşturacağını savunuyordu. Bu görüşü savunanlar için asıl erek, bireysel olmayan ve bütün evreni kaplayan kozmik yasa 'Brahman' ile her insanın içinde var olan fiziksel yasa 'Atman'ın birleşerek hemhal olmasıydı:

"Bütün işleri, istekleri tatları içine alan; sözsüz, tasasız, bütün dünyayı kuşatan bu şey, kalbimin derinliklerindeki bana ait nefis 'atman'dır; Brahman'dır. Buradan ayrılıp Ona katılacağım."

Yüzyıllar boyunca bu, Uphanişadlar olarak bilinen Vedacı yazının temel öğretilerinden biri olagelmişti. Ağaçlar arasında otururken tefekküre dalmış bir talibin bu birlikteliğe karıştığı düşüncesi, onu nirvanaya ulaştırmayı, böylece yeniden doğum döngüsü *samsaradan* kurtuluşunu öngörüyordu.

Diğer bir grup ise, kurtuluşa giden yolun kor ateşler üzerinde yürümekten, çiviler üstünde yatmaktan, eziyet çekmekten ve oruçlardan oluşan katı bir çilecilikten geçtiğini düşünüyordu. Birbiriyle çatışan bu fırtınalı düşünce ikliminde, Buda, Vedaların manevi gerçek için yegâne ilahi kaynaklar olduğunu ileri süren Brahmancı görüşü tanımamış, katı ayin uygulamalarının kurtuluşa giden tek yöntem olduğu savını da reddederek Uphanişadlara karşı gelmişti. Üç hakikatten biri olarak gördüğü örgütüne (*sangha*) yalnızca yukarı kasttan kişileri, brahmanları ve askerleri değil, tüccarları, zanaatkârları, kadınları ve hatta kast dışında olanları da kabul etmişti. Buda'nın kurtuluşa giden yolunda, hem maddi ve sosyal yaşamda davranışlara özen gösterilmesi hem de manevi dünyada izlenen tutum vurgulanıyordu. Çünkü bir yanda sofuluk, diğer yanda duyuların tatmin edilmesi olduğu halde Buda her ikisini de reddetmiş ve öğretisine de 'Orta Yol' adını vermişti.

Budizm ve Hindu düşüncesi arasındaki farkı gösteren temel kavramlardan biri 'karma'dır. Buda, Hindu geleneğinden farklı olarak 'karma'nın yalnızca fiil ve sonucu içermediğini, hatta fiilden daha da önemli olan niyetin ya da yönelişin 'karma'nın varoluşunda en önemli yeri tuttuğunu öne sürmüştü. Dahası, niyet olmaksızın girilen fiilin 'karma'yı yaratamayacağını fakat fiil olmasa da niyetin eninde sonunda 'karma'yı doğuracağını söylemişti. Budist için, bir canlının yaşamı, başlangıcı olmayan bir geçmişte ortaya çıkmaktaydı ve sonsuz gelecekte devam edecekti. Bir canlı öldüğünde geçmişinde biriktirdiği 'karma' yeniden doğumunun ve kaderinin biçim ve içeriğini belirleyecekti.

Bunların yanında, Buda, tutum, davranış ve insanın kurtuluşu üzerinde önemle duruyordu.

² 'Bhud', Sanskrit ve Orta Pali dilinde "uyanmış, aydınlanmış" demektir.

Asıl ilgi alanı acının ve kederin ortadan kaldırılması idi. Bu noktada Buda 'Dört Hakikat' olarak da bilinen "Keder vardır, kederin nedeni vardır, keder giderilebilir, bunu gidermenin yolları vardır." çıkarımlarıyla mantık yürütüyor, düşüncesini belli kabuller üzerinde temellendiriyordu. Bu düşünce gelişiminin sonunda Buda, ilkin ayartıcı istek ve arzuların sınırlanması, acıdan kurtularak arınıyordu:

"Bütün düşmanlarımın üstesinden geldim, her şeyi biliyorum, her türlü lekeden uzağım, her şeyi terk ettim, istemeyi yıkarak özgürleştirdim, serinkanlılığa ulaştım ve nirvanaya kavuştum."

Ne 'yeryüzü' nün ne de 'su'nun ne 'ateş' ne 'hava' ne sonsuz uzay küresi, ne sonsuz bilinç alanı, ne de boşluk alanının olduğu... Ne gelen, ne giden, ne bir duraksayış, ne düşüş ne de yükselişin olduğu bir durum, sadece hareketsizlik, temelsizlik vardır. Felaketin sonu budur...

Buda'nın hayatta olduğu dönemden başlayarak Budistler üç şeye büyük önem atfetmişler ve bunları kutsal saymışlardır. Bunlar; Buda, Dharma ve *Sangha*'dır. Dharma, Dharma Çakra ile birlikte 'Yasa Çarkı' demektir. *Sangha* ise örgüt anlamındadır, bizzat Buda tarafından kurulmuş manastır örgütüne işaret eder.

Yüzyıllar boyunca Hindistan'da, Orta Asya'da, Çin'de, Japonya'da ve Budist düşüncenin yayıldığı hemen her ülkede dindar hükümdar ve yöneticilerin görevi *sanghayı* desteklemek, örgüte bağlı ya da serbest rahiplere iâşe ve barınak sağlamaktır. Tapınaklar inşa ettirerek buralarda öğretiyi geliştirmek, uzak diyarlardan ünlü rahipler davet etmek hükümdarlar için önemli dini bir vacibe sayılmıştır. Budist *sanghası*, Batı'da Hristiyan kilisesinin gördüğü işleve yakın bir işlev görmüştür. Ticari yollar üzerinde kurulan yerleşik ve göçebe bütün hükümdarlıklar siyaseten manastırları kendi denetimleri altında tutarak bu yerleşik sosyal ağdan yararlanmayı bilmişlerdir. Çağlar boyu belirleyici rol oynayan *sangha*, çeşitli bölgelerde yoğunlaşmakla birlikte, Asya'ya yayılmış çok merkezli ve dağınık bir yapıdadır. Öğretinin düşünsel köklerinden kaynaklanan kitlesel ayrılıkların baş göstermesi ise çok daha eskilere dayanmaktadır.

Söylenene göre hizipleşme ve ayrılık, Buda'nın *sangha* ile ilgili olarak önceden uyardığı bir konudur.

Buda şöyle yakını; "Ey rahipler dünyada bir şey vardır ki, eğer o ortaya çıkarsa birçoklarının, tanrılar gibi insanların da zararına olur ve felaket getirir." "O ne biçim bir şeydir?" diye sorarlar çevresindekiler. Buda, "Tarikattaki birliğin bozulmasıdır," diye karşılık verir, "çünkü bölünmüş olan tarikatta iç savaşlar vardır, çelişkiler vardır ve yüz çevirmeler vardır."

Buda'nın öngördüğü gibi örgüt içindeki ayrılıklar belirginleşir ve büyür; Seylan'ın *Pali Kanonu* Buda'nın ölümünden hemen sonra Subhadda adında bir rahibin arkadaşlarına şöyle söylediğini bildirir:

"Kederlenmeyiniz! Yakınmayınız! Şükürler olsun ki büyük çilekeşten kurtulduk. Daima dinlenmeye mecbur oluş bizi bıktırmıştı. Bu size uyar, bu size uymaz diye söylenip duruyordu. Ama şimdi ne istersek yapabileceğiz."

Bu tür fikir ayrılıkları, diğer dinlerde olduğu gibi Budizm'i de bölünmeye götürür. Sonuçta Budizm, Theravada ve Mahayana olarak iki ana kola ayrılır. Budist yazın da aynı şekilde iki ayrı kısımda toplanmıştır. Theravada yazmaları Pali dilinde yazılmıştır ve genellikle "Üç Sepet" diye çevrilen Pali Kanunu ya da Tripitaka olarak bilinirler. Sırasıyla bunlar; Buda'nın sözleri ve söylevlerinin nakledildiği bir külliyyatı, davranış kuralları ve Budacılıktaki felsefi konularla ilgili tartışmaları içerir. Mahayana edebiyatı da oldukça zengin ve verimlidir: Budizmin serptildiği ilk birkaç yüzyıllık yayılma dönemi boyunca kendini kabul ettirmiş özgün bir karaktere sahiptir. Asıl metinler Sanskrit dilinde yazılmıştır fakat orijinallerinin pek çoğu Tibet ve Çin'e götürüldükten sonra kaybolmuştur.

Theravada Budizmi özünde kişinin bireysel kurtuluşunu öngören bir öğretilerdir. Dahası bu

kurtuluş, ancak manastır yaşamına katılan rahip ve keşişler için mümkündür. Theravada okulunun keşişi, bireysel kurtuluşu için gerekli 'karma'yı biriktirme gayreti içerisinde, bu yolla edindiği faziletler bir başkasına hiçbir şekilde aktarılamaz. *Sanghaya* katılan rahip bir 'arhat' yani bir 'ermiş' olabilmek için uğraş verir. Arhat, sıkı bir disiplin içerisinde tutkularından kurtulmuş, dünyevi arzularına son vermiştir; dini uygulamaları yalnız kendisi için yerine getirme gayreti içinde kendini toplumun üstünde tutar. Budizmin sınıf ve kasta mekan Hindistan'da yayılmasıyla birlikte 'Küçük Araç' Theravada geleneğinin toplumsal açıdan görülen eksikliklerine ilişkin memnuniyetsizlikler dile getirilmeye başlanmıştır. Theravada fikirleri, manevi yönden kapalı ve sınırlı olduğu ve ayrıca bireysel kurtuluşa büyük öncelik tanıdığından indirgemecilikle eleştirilir. Uygulamalar konusunda öğretinin manevi içeriği yerine, yazmalara harfi harfine bağlı kaldığından, tutuculukla suçlanır. Bunun sonucu olarak Budizmin bir başka görünümü olan Mahayana ya da 'Büyük Araç' ortaya çıkar. Kutsal kitapları Sanskrit olarak yazılmıştır ve takipçileri Theravada okulunu kastederek, yalnızca kimi büyük kişilerin yolculuk edebileceği araç anlamında iğneleyici bir üslupla, Theravada'ya 'Hinayana: Küçük Araç' terimini yakıştırır.

Theravada yaklaşımının aksine Mahayana, kurtuluşun seçilmiş bir kısım azınlığın tekelinde olmadığı fikriyle, duyguları olan bütün varlıkların özünde Buda doğasına sahip olduğunu, bu yüzden her canlının aydınlanma potansiyelinin olduğunu ileri sürerler. Theravada'nın savunduğu sıkı disiplin kuralları yerine Mahayana, aydınlanmanın inançla ve kişinin kendini Buda'ya adanmasıyla gerçekleşebileceğini söyler. Bunun yanında, *sangha* üyelerinden beklenen karşılıksız sevgi, sevecenlik ve şefkat, yardımseverlik ve fedakârlık gibi özelliklerle Theravada'dan ayrılır.

Mahayana öğretisinde idealize edilen, Bodisattva ya da 'kaderi aydınlanma olan'dır. Bodisattva, bütün Mahayanacı erdemlerin toplandığı ermiştir. O, geçmiş yaşantılarında yaptığı iyiliklerden biriktirdiği erdemlerle nirvanaya ulaşmıştır. Ancak tek başına nirvanaya ulaşarak yitip gitmeyi erteler ve dünyada kalarak, 'duygulara sahip bütün canlıların ızdırap denizini geçip aydınlanmanın duru kıyısına ulaşmalarını' bekler. Sınırsız yeteneklerini, şanssız ya da yardıma muhtaç canlıların yararına kullanmaktadır. Bu figür kurtuluştan feragatle diğerleri için kendini fedaya varacak derecede özverilidir. Böylesine bir özverililikle idealize edilen Mahayana'nın Bodisattvası, Theravada'nın bireysel kurtuluş görüşü karşısında yardımseverliğin ve geleneksel tarikat maneviyatının bir örneği olarak karşımıza çıkar.

Budizmin Orta Asya'ya Gelişi

Ortaya çıkışını takip eden iki yüzyıl boyunca Budizm, Ganj Vadisi'nde kalmıştır. Milattan önce üçüncü yüzyıl ortalarında başta Seylan, kuzeyde Hindistan'ın batısındaki Gandara ve Kaşmir olmak üzere farklı yönlerde doğru yayılmaya başlar. Ansızın parlamasının arkasındaki itici güç, Muryan Hanedanı'nın üçüncü hükümdarı Aşoka'nın gayretleridir.

Aşoka (M.Ö. 274-276) gençlik yıllarında tanık olduğu savaş ve kıyımdan sonra, Budizm'i devlet dini olarak benimser. Bunu rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra egemenliğini pekiştirmede bir araç olarak kullanmış ve bu süreçte dört bir yandaki memleketlere görevliler göndermiş, halk arasında Budizmin yaygınlaşması için rahipler tayin etmiştir. Böylelikle bir din olarak yayılmasını sağlamıştır. Budizm Aşoka döneminde yerleştiği Gandara ve Kaşmir'den Orta Asya'ya, oradan Çin'e ve Japonya'ya ulaşmıştır; güneydeyse Seylan'dan Burma, Endonezya, Tayland ve Vietnam'a kadar nüfuz etmiştir.

Kuzeybatı Hindistan'da yer alan Gandara, Büyük İskender ile bu bölgeye gelen insanların desteğiyle kurulan Baktria'nın sınırları içindedir. İran'da Parthlar'ın yükselişi, Baktria'nın Helenistik coğrafyadan kopmasına sebep olur; böylece bu krallık yüzünü Hint kültürünün çeşitli merkezlerine çevirir. Milattan önce ikinci yüzyıl başında Muryan Hanedanı'nın gerilemesiyle birlikte Kuzey Hindistan'ı egemenliği altına alır. Gücünün doruğunda, etki alanını kuzeybatı Hindistan'da İndus Vadisi'nin tamamı ve birleşik beyliklerin batı bölümlerine kadar yayar. Baktria krallarının en ünlüsü milattan önce ikinci yüzyılda hüküm süren Menander'dir. O döneme ait arkeolojik buluntular arasındaki, bir yüzünde Menander'in adı, diğer yüzünde Buda ya da Dharma Çarkı işlenmiş sikkeler, Budizmin Hindistan'dan çıkıp Orta Asya'ya ulaşarak sağlam noktalarda tutunduğunu gösterir.

Bu krallık daha sonra kuzeybatı Çin'de Hunlara yenilip batıya göç eden Yuezhilar tarafından yıkılır. Bu yüzyılın son çeyreğinde Baktria'ya yerleşen Yuezhilar, yüz yıl içerisinde İndus Vadisi'ne, Kuzey ve Orta Hindistan'a egemen olacak güçte bir devlet kurarlar. Bu geniş bölgede hüküm süren hükümdarlar arasında en ünlüsü Kuşan Hanedanı hükümdarlarından Kanişka'dır. Hem yazıtlar hem de nümizmatik kaynaklar Kanişka'nın Budizmi kabul ettiğini gösterir. Kanişka'nın yönetim dönemine ait sikkeler arasında üzerinde Buda figürü ve altında 'Boddo' yazısı bulunanlar vardır. Budizmin Gandara ve Kaşmir'de sıkı biçimde yerleşmesiyle Budacı misyonerler milattan önce birinci yüzyılda buraları birer üs gibi kullanarak inançlarını Parthia, Orta Asya'da Songdiana, Hotan ve Kuça'ya kadar götürürler. Bunlar arasında Hotan ve Kuça, Uzakdoğu'ya uzanan yollar üzerinde stratejik noktalarda buldukları için yüksek öneme sahiptir.

Budizmin coğrafi yayılımının tespiti için Budist inancı ve kutsal kitapları taşıyan keşiş ve misyonerlerin izledikleri yollara bakılabilir. Genellikle Çin'den Hindistan'a giden bir yolcu, yolculuğuna Gansu Koridoru'ndan önce Batı Çin'den başlıyordu. Yümen Kapısı'ndan çıkıyor ve sonraki merkez, bugün Çin'in Gansu Eyaleti'nin kuzeybatı ucundaki Dunhuang'dı. Dunhuang'dan sonra, ya Taklamakan'ın kuzey kıyısından, Turfan, Karaşar ve Kuça'dan geçer ya da Taklamakan'ın güney kıyısını izlerdi. Bu güney vaha kenti boyunca ilerler ve nihayet her iki yol da Pamirlerden önceki son durak olan Kaşgar'da buluşurdu. Zorluklarla dolu Pamirlerin dağ geçitleri katedilir, tarihin hemen her döneminde önemli merkezler arasında sayılan Semerkant ve Belh gibi kentlerden geçilir ve sonra Hindukuş Dağları aşılarak Kuzey Hindistan'a varılırdı.

Yukarıda başlıca birkaç durak noktası verilmiş olan Orta Asya vaha kentleri rotasının küçük farklılıklarla çeşitlemeleri yapılabilir. Değişik dönemlerde bölgelerin iklim durumu ve siyasi koşulları göz önünde bulundurularak bu rota daha kuzeye ya da daha güneye çekilmiştir ve bazen koşullar uyarınca yol, dağların üzerinden geçirilmiş, hatta kimi dönemlerde güvensizlik nedeniyle kısa süre için kullanım dışı kalmıştır.

Orta Asya rotasının kaderi aslında çoğunlukla İpek Yolu'nun doğu bölümünün kaderiyle aynıdır ve bunun dışında pek sık başvurulmayan iki kara güzergâhı daha vardır. Birincisi Assam, yukarı Burma ve güneybatı Çin'deki Yunnan hattıdır. İkincisi ise Tang döneminde kısa süre için Çinli Budist hacıların bir kısmının başvurduğu Tibet-Nepal güzergâhıdır. Karadan yapılan yolculuklardan farklı olarak bir de deniz yolu bulunmaktadır. Bu yol Bengal Körfezi'nde Ganj Deltası'nda gemilerle başlayarak güneye, bugün Endonezya'da bulunan Java Adası'na uzanır. Daha sonra buradan tekrar kuzeye Güney Çin'in Kanton gibi büyük liman kentlerine ulaşarak son bulur.

Kültürel ve ticari alışverişin yoğun olarak yaşandığı tarihi İpek Yolu ile örtüştüğü düşünülecek olursa bu güzergâhlar arasında öncelik vaha kenti güzergâhındadır.

Çin'de Budizm

Çin'de Budizm'in tarihi, 147 yılında An-shi-gao'nun başkent Luo Yang'a gelişi ile başlatılır. Daha sonraki yüzyıllarda, uzun ama çok yoğun bir ticari-kültürel etkileşim havzası oluşturan İpek Yolu, tüccarların yanı sıra Budist rahip, keşiş, çevirmen ve gezginlerce de kullanılır hale gelir. Yol boyunca konuşlanmış çok sayıda vaha kentinde, tapınakların inşaat ve süsleme işlerinde çalışan mimar, ressam ve heykeltıraşlar, dönemin yaşamından kesitleri sahneler halinde duvarlara nakşetmişlerdir.

Budizmin kuzey Çin'in göçebe kavimleri tarafından kabulüyse Hunlara atfedilen masalsı bir olay dışında Tabgaçlar devrine (385–550) denk düşmektedir. Bu dönemde Budist inancın hükümdarlarca desteklendiği ve siyasette Budizmin önemli bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Göçebe kökenli Tabgaçların Budizme yaklaşımları Wolfram Eberhard'ın sözleriyle şöyle özetlenebilir:

Buddhism'i ta 385'ten önce bilen Toba'lar, şüphesiz ki bu akideye kuvvetli bir temayül gösteriyorlardı. Bu devrin Buddhism'inin, Hun ve diğer kuzey kavimlerine has şamanistik din ile çok yakın akrabalığı vardı ve birçok kavimde eski şamanizmin yerini almakta idi. Dördüncü yüzyılın Hun devletlerindeki Buddhist rahipler göğe yükseliyor, sibirbazlıkla yağmur yağıdırıyor, falların yardımıyla geleceği söylüyorlar, kısaca şamanların yaptıklarını onlar da yapabiliyorlardı. Böylece Buddhism; bu şamanistik kavimler için kendi dinlerinin, daha yüksek bir kültürün üstün bir esası üzerine kurulmuş devamından başka bir şey değildi.

Soylular gibi toprak sahibi olan Budist *sanghasının* Tabgaç yönetimine yaklaşımı da oldukça uzlaşmacı ve Budizm'in çıkarları doğrultusundadır. Beşinci yüzyıl başlarında bir rahip, Tabgaç hükümdarı Taiwu'yu şimdiki zamanın 'Maitreya'sı' yani 'geleceğin Buda'sı' ilan ederek yönetimin desteğini alır. Daha sonra Budizm, çeşitli nedenlerle yasaklansa da rahiplerin çabalarıyla yönetim tarafından tekrar tanınır. Tabgaçların kurduğu hanedanlık süresince Çin'de Budist inanç büyük gelişim sergiler. Tan Yao adında bir başrahip gözetiminde 5. yüzyılın ortalarında yaptırılan, günümüz Da Tong kenti yakınlarındaki Yün Gang mağara tapınakları bunun en güzel örneklerindedir.

Milattan önce birinci yüzyıla gelindiğinde Budizm, Orta Asya'da dağ ve göller üzerinden Çin'e doğru yapacağı sıçrayış için kendisine sağlam dayanak noktaları bulmuştur. Budist düşünce Çin'e tanıtıldığı ilk beş-altı yüzyıl boyunca ve daha sonra da büyük oranda Orta Asya kaynağından beslenmiştir.

Budist düşünceyle ilk tanıştığı dönemde Çin'e egemen olan başta Konfüçyüsçü düşünce ve Taoculuk göz önünde tutulduğunda, öncelik bu yeni inanca karşı iki görüşün ortaya çıktığı düşünülebilir. Birincisi Budizm'in ilk etapta Çin'in Huang Lao geleneğinin değişik bir yorumlanması olarak algılanması, ikincisi ise Budizm'i Çin'e taşıyan erken dönem rahip ve keşişlerin de etkisiyle bu yeni inancın bir 'Hu' pratiği ya da Çin'in uygarlık anlayışının ve etik düşünüşün dışında gelişmiş bir çeşit barbar inancı olmasıdır. Fakat milatlı yılları takip eden birkaç yüzyıllık süre, Çin'de Budizmin farklı okullarının hemen hemen bütün kurumlarıyla birlikte yerleşerek kök salması için yeterli olmuştur.

Han Hanedanlığı'ndan sonra yaşanan Doğu Kavimler Göçü boyunca Budizm, göçebeler tarafından benimsenmiş, Çin'e ne zaman ve nasıl girdiği konusunda efsaneler türetilmeye başlanmıştır. Bu efsanelerden bir tanesi, Qin hanedanlığı (M.Ö 255–206) kadar erken bir dönemde on sekiz Budist rahibin yanlarına aldıkları çok sayıda kutsal kitapla birlikte Çin'e geldiklerinden söz etmektedir. Bir diğeri; Han hükümdarı Aidi zamanında Bo Shi (Bodhidharma) adındaki üstadın öğrencilerin Jing Lu'nun (景卢), büyük Yue Zhi elçisi Shi-yi-cun-kou'nun (使伊存口) ağzından kutsal öğretiyi dinlediği aktarılır. Bu hikâyeler arasında Han hükümdarı Mingdi'nin gördüğü rüya

ilginçtir. Hükümdar Ming Di bir gece rüyasında, sarayın önünde uçan altın bir tanrı silueti görür. Ertesi sabah yardımcılarında bu rüyayı açıklamalarını ister. Ming di'nin huzurunda bulunan bir memur Hindistan'da Buda adında bir bilgeden söz eder. Hükümdarın rüyasında gördüğü kişinin büyük olasılıkla sözünü ettiği bu ermiş olduğunu ekler. Hükümdarın rüyasında gördüğü kişinin büyük olasılıkla sözünü ettiği bu ermiş olduğunu ekler. Bu açıklamayı tatmin edici bulan Mingdi, bilge ve öğretisi hakkında daha fazla bilgi edinip kendisini aydınlatmaları için bir elçilik heyeti görevlendirir. Heyet Çin'e geri döndüğünde öğrendikleriyle ve yanlarında getirdikleri '42 Bölümlük Sutra' (四十二章经) kutsal metinlerini hükümdara takdim ederler. Bunun üzerine Mingdi, başkent Luo Yang'ın dışında bir tapınak inşa ettirir.

Benzeri pek çok detay anlatılmaktadır ve mantıksal ve anakronik yanlışlar barındıran bu öyküler Çin'de Budizmi daha eskilere taşıma gayesiyle yazılmış olabilir. Hatta bazılarında, Konfüçyüs'ün Buda'dan haberdar olduğundan, milattan önce dördüncü yüzyılda Çin'e gelen Budistlerden ya da Lao Zi'nin Buda'nın ustası olduğundan bahsedilir. Aslında diğer inanç ve kültürlerin de Çin'e gelişine benzer biçimde Budizm, Orta Asya üzerinden gelmiştir. Öğretiyi getirenler büyük oranda Orta Asyalı Budistlerdir. Budist eserlerin Çinceye tercümesini başlatan An Shi Gao (安世高), Buhara'dan bir beydir. M.S. 147 yılında Luo Yang'a gelmiş ve uzun süre burada kalmıştır. An Shi Gao'dan 20 yıl sonra 167 yılında bu sefer Yue Zhi topraklarından bir rahip olan, Zhi-lei-jia-chen (支类迦讖) gelir. Çin'de çalışmalar yapan bir diğer Yuezhi kökenli de Zhi Qian (支谦)'dir. Budist üstadlar arasında sayılan Hintli rahip Zhu-fa-hu (竺法护), Dun Huang'da yaşamış, bölgede konuşulan dilleri öğrenmiş ve daha sonra Mahayana metinlerinden çeşitli bölümleri Çince'ye çevirmiştir. Zhu-fu-tu-deng (竺佛图澄,232–348) gibi Jiu-mo-luo-shen (鸠摩罗什, 343–413) da Kuçal'dır. 549–628 yılları arasında yaşamış Ji-zang (吉藏) Buharalı'dır. Shi-cha-nan-tuo (实叉难陀) ise Hotan şehrinde. Çin kaynaklarında görüldüğü üzere, Orta Asya kökenli ya da Orta Asya üzerinden Çin'e gelen Budist rahip ve keşişler çok fazladır. Bu kimseler hakkında Taiping Guangji (太平廣記) içinde Yabancı Rahipler 異僧 bölümleri detaylı biyografiler içermektedir.

Özellikle Üç Devlet zamanından başlayarak Orta Asya'dan gelenlerin sayısında (M.S. 220-280) büyük artış görülür. Daha sonra yalnızca Yao Xing (姚興) zamanında (366-416) bu sayı beş binin üzerindedir. Bunların arasında Turfan ve Kuça olmak üzere çoğu göçebe devletlerin egemenliği altında bulunan kent ve beyliklerden gelenlerin sayısı diğerlerine göre oldukça yüksektir.

Efsaneleri bir kenara bıraktığımızda, Çin kaynakları tarihsel olayları ve kişileri saptamada eşsizdir. Bu kaynaklar sadece Budizm'in Çin'deki gelişimini değil, eskiden Batı Bölgeleri adıyla bilinen ve Çin'in batısında kalan bütün ülke ve bölgeleri kapsayan, antik dönemde 'Otuzaltı Ülke' adıyla anılan bugünkü Doğu Türkistan Xinjiang Otonom bölgesiyle Türk Cumhuriyetleri'nin, Afganistan ve Pakistan'ın bulunduğu alanları içeren geniş coğrafyadaki Budist etkinliklerin de bilgisini verir. Budizm, 'Otuzaltı Ülke' adıyla anılan bu bölgeye daha erken girdiğinden ve bölgedeki çeşitli vaha devletçikleriyle Çin arasında tarihi İpek Yolu vasıtasıyla kesintisiz bir ticaret ve iletişim olduğundan Budizm erken dönemde daha çok buradan beslenmiştir.

Çin'den Hindistan'a hac yolculuğuna çıkan Xuan Zang'ın dışındaki Çinli Budistler de, arkalarında bıraktıkları seyahatname niteliğindeki eserlerin Orta Asya'yı ilgilendiren bölümleri açısından önemlidirler. Erken dönem Orta Asya tarihinin aydınlatılması açısından hem dini hem de çok kereler siyasi misyonlar taşıyan bu kişilerin araştırılması büyük önem taşımaktadır.

Batı Bölgeleri Kayıtları

Batı Bölgeleri Kayıtları (Datang Xiyüji) Xuan Zang'ın Hindistan'a yaptığı yolculuktan sonra ülkesine döndüğünde dönemin hükümdarı Tai Zong'a sunmak üzere hazırladığı bir rapordur. Bu rapor aynı zamanda dönemin Orta Asya tarihine ışık tutan bir eserdir.

Elinizdeki bu kitapta bu eserin birinci ve on ikinci bölümlerinin çevirileri verilmiştir. Bu bölümlerden ilki, eserde "34 Ülke" diye anılan, Xuan Zang'ın Hindistan'a gidiş yolculuğu süresince gördüğü ya da hakkında bilgi edindiği Orta Asya ülke ve kentlerini kapsar. Eserin on ikinci bölümünü oluşturan ve "22 Ülke" olarak adlandırılan bölümse, Xuan Zang'ın Çin'e dönüş yolculuğunda bizzat geçtiği ya da hakkında bilgi sahibi olduğu yörelerle ilgilidir. Eser toplam on iki bölümden meydana gelmektedir. Anlattığı yöreler ve içerik bakımından çok kapsamlı olduğu için bu çalışmada eserin yalnızca Orta Asya ile ilgili anlatıları çevrilmiştir. Fakat bu çeviride mevcut Türkçe çalışmalardan farklı olarak Budizm ile ilgili hikâye ve anlatılara da yer ayrılmıştır.

Eserin yazarı Xuan Zang'ın doğum tarihi konusunda kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Daha çocuk yaşta iki kardeşiyle birlikte Luo Yang'da bir tapınağa yerleştiği ve Budist klasikleri öğrenmeye başladığı bilinmektedir. Daha sonra dönemin çeşitli Budist üstatlarının yanında eğitim gören Xuan Zang, Çin'de Budist öğretiler konusundaki ayrılıklar ve çevirilerdeki çelişkilerle genç yaşta ilgilenmeye başlamıştır. Fakat kendi kendine sorduğu sorulara tatmin edici yanıtlar bulamaz. Hindistan'a giderek kutsal yerleri ziyaret edip Budist düşüncenin ana vatanında yapılan tartışmalar hakkında bilgi edinmek arzusuyla yetkililerden yurtdışına çıkmak için izin ister. Bu isteği reddedilen Xuan Zang, 629 yılında ülkeyi gizlice terk eder ve 16 yıl süren zorluklarla dolu bir yolculuktan sonra dönemin başkenti Chang An'a geri döner.

Xuan Zang, Asya'nın büyük bir bölümünü katetmiş, Batı Göktürk Kağanı Tong Yabgu'nun otağına kadar girmiş ve yazdığı eserle, Orta Asya tarihi açısından çok değerli bilgilerin bizlere ulaşmasını sağlamıştır. Dönemin Orta Asya halklarını, toprak ürünlerini, el sanatlarını, inanışlarını ve geleneklerini O'nun tanıklığı sayesinde büyük ölçüde öğrenebiliyoruz.

Pek çok çağdaş araştırmacı, çalışmalarında bu 'tanıklıktan' yararlanmıştır. Örneğin, Chavannes 630 yılında Xuan Zang'ın kağanı bizzat görmüş olmasına dayanarak; Tang Shu'da 628 yılı olarak gösterilen Tong Yabgu'nun ölüm tarihinin yanlış olduğunu iddia eder. (Chavannes 1900: 25) Maso Mori de Gök Türk egemenliği altındaki Soğduların Doğu-Batı ticaretinde oynadıkları yaşamsal rolün tahlilinde, Xuan Zang'ın tanıklığından örnekler verir. (Mori 1983:339) A.K. Narain, Xuan Zang'ın Kuşan Kralı Kanişka hakkında aktardıklarına dayanarak, Hou Han Shu' da (Sonraki Han Tarihi) sözü edilen, M.S. 119 yılında Kaşgar'ı egemenliği altına alan Yue Zhi Hükümdarı'nın Kanişka'dan başkası olamayacağını öne sürmektedir. (Narain, Sinor 2000:228) Çinli tarihçi Lin Gan, Batı Göktürklerin siyasi egemenlik sınırlarını belirlerken, Çin'in çeşitli hanedanlık kayıtlarının yanında Da Tang Xi Yü Ji'ye de sık sık başvurmuştur. (Lin 1987:344-5) Japon bilim adamı Toshio Hayashi, Xuan Zang'ın Talas yöresinde görüp Çinli olduğunu söylediği insanların bugün Dunganlar olarak bilinen ve Tang Hanedanlığı zamanında Orta Asya'ya göç eden Çinliler olduğunu ileri sürerek Göktürk hâkimiyeti altında yaşayan yerleşiklerin buraya geliş nedenlerinin ve yönetim karşısındaki konumlarının tahlilini yapmaktadır. (Hayashi:1997) Pek çok araştırmacı Xuan Zang'ın hatıralarından yararlanarak Orta Asya Türk Tarihi üzerine önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Fransız Türkolog Jean Poul Roux, Xuan Zang için kısaca; "Asya'nın çıkardığı en önemli şahsiyetlerdendir." demektedir. (Roux 2001:144)

Türkçe yazında Xuan Zang üzerine yapılan çalışmalar arasında Erkin Ekrem'in doktora tezi "Erkin Ekrem (2003), Hsüan Tsang Seyahatnamesi'ne Göre Türkistan, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi; İsmail Hakkı Ergüven'in "Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi (7. yüzyıl)

Metin Çevirisi ve Değerlendirme ” adlı yüksek lisans çalışması; Ölmez, M. (1994), Hsüan-Tsang’ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara; E. Ekrem “Kao-Ch’ang Devleti: Kuruluşu ve Yıkılışı” Türkiye Araştırmaları4/7 (Güz 2007, p. 5-33)” öne çıkanlardır.

Batı dillerindeki pek çok çalışma arasında Beal, S. (1884), Hiuen Tsiang, Si-Yu-Ki: Buddhist Records of the Western World, London: Trubner, 1884 öne çıkmaktadır. Çince çalışmalar arasındaysa elinizdeki çalışmada sık sık başvuru, Rui Zhuanming’in Batı Bölgeleri Kayıtları açıklama neşri (1995) ile Ji Xianlin’in notlandırılmış eseri (1995) başta gelmektedir.

Elinizdeki kitapta, yedinci yüzyıla ilişkin kayıtların yer aldığı Zhou Tarihi ve Sui Tarihi gibi eserler yanında, esas olarak Xuan Zang’ın Batı Bölgeleri Kayıtları (Datang Xiyuji) adlı eserin ilgili bölümlerinin tercüme yapılmıştır. Orijinal Çince metnin notlandırılmış iki Çince neşrinden başka Samuel Beal tarafından yapılan İngilizce çevirisi “Buddhist Records Of The Western World”den ve bu bölümdeki çeşitli çevirilerin notlandırıldığı Thomas Watters’ın “On Yuan Chwang” adlı iki ciltlik çalışmasından da yararlanılmıştır.

Xuan Zang ve Çağı

Çin’de Sui Hanedanlığıyla başlayan merkezileşme sürecinin ardından iktidara gelen Tang Hanedanı, bütün Çin’i içine alan ve Orta Asya’nın içlerine dek yayılan bir devlet kurar. Tang yönetiminde nüfusu 50 milyonu aşan Çin, dünyada o zamana değin görülmemiş bir refah ve zenginlik düzeyine ulaşır. Hükümdar ailesi, kendilerinin Lao Zi’nin soyundan geldikleri iddiasıyla daha çok Taoçuluğu desteklemiş olsa da yönetim her tür inanca karşı hoşgörülü bir siyaset izler.

İslam, Manicilik ve Nasturi Hristiyanlık, Çin’e Tang döneminde girmiştir ve bu inançların her biri, Çinliler arasında kısa zamanda destek bulmuştur. Tang yönetiminin ideali pek çok farklı unsurun Çin’de bir arada yaşayabilmesini sağlamaktır. Çünkü Tang yönetimi, kendilerini yalnız Çin’in değil, yabancıların da hükümdarı olarak görmekteydi. Bu dönemde Budizmin hali hazırda pek çok taraftarı olduğu için, böylesi bir özgürlük ortamında, yönetimin de desteğini alarak büyük gelişim göstermiştir. Böylelikle Budizm’in etki alanı ve gücü Taoçuluğun o dönem için sahip olduğu etkinliği aşmıştır. Önceki yüzyıllar ile karşılaştırıldığında Çinceye çevrilen Budist yazmaların sayısı artmış ve dağıtımı da rahipler tarafından sağlandığı için Çin’de özgün Budist okullar ortaya çıkmıştır. Tian Tai (天台) ve Chan (禪) gibi okullar artık, Hindu Budist yazınına bel bağlamadan çalışıyorlardı ki böylece ortaya Budizm için Hindistan’daki aslından farklı sonuçlar çıkmıştır.

Çinli Budistler arasında Hindistan’a gidip kutsal yerleri görme arzusu ve orijinal metinleri elde etmek için duyulan istek yine de hiç azalmamıştır. Daha önce Fa Xian (法顯) tarafından ilk defa başarıyla tamamlanan bu yolculuk, Tang Dönemi’nde çok sayıda rahip tarafından tekrarlanmıştır. Fakat Tang Dönemi hacıları arasında şüphesiz en ünlüsü, pek çok çevirinin yanı sıra Orta Asya ve Hindistan ile ilgili değerli bilgileri borçlu olduğumuz Xuan Zang’dır (596–664).

Turfan’a Yolculuk

Yurtdışına çıkma talebi yetkililer tarafından reddedilince, Xuan Zang 629 yılında gizlice ülkeden ayrılır. Yolculuğa çıkmadan önce, kutsal yerleri görme arzusunun yanında Budist felsefenin tartıştığı pek çok sorun, kendisi bu tartışmaların merkezinden uzak olduğunu düşündüğü için O’na çözümsüz görünmektedir. Çevirilerde karşılaştığı çelişkiler ve görüş ayrılıkları Xuan Zang’ı bu yolculuğu yapmaya yöneltti başlıca sebep olarak gösterilebilir.

Bunca zaman hayalini kurduğu yolculuk, başına gelen iki olaydan ötürü neredeyse daha başlamadan sona erme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu olaylardan ilki, rehberinin O'nu öldürme girişimiydi ki bunu biraz para ve birkaç değerli eşya için yapacaktı. Neyse ki zamanında uyanıp canını kurtarabilmişti. Bu olayın hemen üzerine bu kez çölde yolunu kaybetmiş, kendi anlatımıyla bir Bodisattva'nın yardımı sayesinde hayatta kalabilmişti. Bu iki olayın ardından yolculuğunun ilk durağı olan Turfan'a ulaştı. Turfan Hükümdarı Qu Wentai, Xuan Zang'ın görüşlerinden etkilenmiş ve O'nu yanında alıkoymak istemişti. Ama Xuan Zang gitme konusunda hükümdardan istediği izni alamayınca açlık grevine başlamıştı. Hükümdar bir süre sonra, saygı duyduğu bu rahibin tutumundaki ciddiyeti fark ederek O'na izin verdi ve Xuan Zang'ın yolculuğunu salimen tamamlayabilmesi için, gideceği güzergâh üzerindeki sözü geçen pek çok bey ve hükümdara verilmek üzere mektuplar hazırlattı. Bu mektuplar Xuan Zang'ın işini kolaylaştırmış olmalı ki, Hindistan'a varana dek zorlu yol koşulları dışında pek fazla sorunla karşılaşmadı. Turfan'dan sonra Karaşar, Kuça, Semerkant gibi pek çok kent devletinden geçti.

Xuan Zang'ın bu seyahati gerçekleştirmesini sağlayan dönemin Turfan Hükümdarı Qu Wentai'dı. Batı Göktürk Kağanı Tong Yabgu'nun oğlu Tardu Şad aynı zamanda Qu Wentai'in damadıydı.

Bir gezgin ve âlim olarak Xuan Zang'ın zihninde Çin'in alışlagelmiş kozmolojik ve topografik algısından farklı bir anlayış olduğu görülmektedir. Çin kozmolojisinde vurgunun merkezde toplandığı, dört yön arasında döngüsel ve karşıtısal ilişkiler sergileyerek değıştiği biçimsel bir kurgusalılık yerini Türkistan'ın merkezde olduğu dört yönlü bir tanımlamaya bırakmıştır:

*Dađlar denizler ve dört düvelin dört sabibi olduğunu gördüm. Güney fil efendilerinin ki orası sıcaktır; nemli ve filler için uygundur. Batıda hazinelerin efendileri; deniz kıyılarının zenginleridir onlar. Kuzeyde atların efendileri; güçlü, mert ve dayamklıdır.*³

³ Ayrıca Bknz. Gürhan Kirilen, "Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi", 2016, Gece Kitaplığı, Ankara.